

Акцентуаційні норми сучасної української літературної мови

Український наголос – **силовий** (підсилення голосу виділяє наголошений склад), **вільний** (може припадати на будь-який склад), **рухомий** (у різних формах одного слова можуть бути наголошені різні склади: *книжка – книжки́* (мн.)), **виконує диференційну функцію** (*замок – замо́к, му́ка – мука́, зсипати – зсипа́ти*).

У сучасній українській літературній мові існують єдині акцентуаційні норми, які склалися передусім на базі середньонаддніпрянських говорів, але значний вплив на процес формування наголосу мали й південно-західні говори... Акцентні норми мають суспільний характер, тобто дотримання і зміцнення норм наголошування слів є обов'язковим для всіх мовців

Василь Винницький. Наголос у сучасній українській мові. К., 1984, С. 10.

Особливості іменникового наголошування

1. У префіксальних безсуфіксних іменників чоловічого роду наголос падає **переважно** на префікс (*бе́зум, до́гляд, до́тик, за́ворот, за́креп, на́бряк, на́пад, недо́гляд, не́смак, о́пик, перéдих, перéляк, по́дих, ро́зтин*); щодо іменників з **ви-** це становить правило (*ви́бір, ви́гин*). Кореневе наголошення таких іменників трапляється рідше: *відва́р, забі́й, засті́й, налі́т, передпо́кій*.
2. У безсуфіксних іменників жіночого роду наголошено **переважно** кореневий голосний (*загро́за, перева́га*); наголошений префікс мають іменники з **ви-, при-, відо-** (*виснага, відо́зва, прі́рва*) тощо.
3. В іменників на **-ак, -ізм/-изм** наголошено суфікс (*лежа́к, метеори́зм*); іменники на **-ач, -еч(а), -ець, -ин(а), -ир, -иц(я), -об(а), -ованн(я), -от(а)** наголошено **переважно** суфікс (*голоднéча, дрéмота, жовтяни́ця, затискáч, нудо́та, порожни́на, правéць, пухі́р, пухли́на, устатко́вання, хворо́ба*). Іменники із суфіксами **-іт, -оть** мають наголос на корені (*ре́гіт, ніго́ть*).
4. Префіксально-суфіксальні іменники наголошені **переважно** на корені: *відби́ток, відрóсток, дова́жок*; деякі з них зберігають, утім, префіксальний наголос: *витримка, засті́лка, зачі́ска, зна́хідка, підсти́лка, по́значка* тощо.
5. У двоскладових іменників на **-т(я)** наголошено закінчення (*життя́, миття́*); наголос трискладових іменників на **-нн(я)** залежить від наголосу твірного дієслова (*вмира́ння, го́снення, ди́хання, завда́ння, зці́лення, морга́ння*); у трискладових іменників на **-тт(я)** наголос падає на закінчення (*відчу́ття, забиття́, розкриття́*).

6. У складних іменників наголошено **переважно** другу частину (*кровови́лив, носогло́тка*); іменники з елементом *-граф, -метр* на позначення пристроїв мають наголошений кінцевий голосний основи або єднальний голосний (*манóметр, спектро́граф, термо́метр*), якщо вони позначають назви мір, то наголошено **-ме́тр**: *дециме́тр, міліме́тр, кіломе́тр, сантимéтр*. Іменники з елементом **-лог** на позначення осіб мають наголос на сполучному або кінцевому голосному основи: *кардіо́лог, мамóлог, невро́лог, рентгенóлог*.
7. У невідмінюваних іменників збережено наголос із мови-оригіналу (*зу́ру, інко́гніто, пенсне́*).

Особливості прикметникового наголошування

1. У непохідних прикметників є два типи наголошення: кореневе (*бо́сий, ме́ртвий, цілий*) і флексійне (*бліди́й, нови́й, туги́й, черстви́й*).
2. Суфксальний наголос мають прикметники з суфіксами **-альн(ий), -анн(ий), -арн(ий), -ат(ий), -езн(ий), -енн(ий), -еньк(ий), -еч(ий), -іл(ий), -лив(ий), -ок(ий), -оч(ий), -уват(ий), -уч(ий), -ущ(ий)**: *білува́тий, болю́чий, вередли́вий, глибо́кий, голова́стий, докумен́тальний, жіно́чий, зуба́тий, малéнький, молекуля́рний, потерпі́лий, старáнний, старéзний, старéчий, страше́нний, цілю́чий*.
3. У прикметників з суфіксом **-ав(ий)** наголос сталий лише у відприкметникових слів (*жовта́вий, цупля́вий*); відіменникові й віддієслівні прикметники зберігають наголос твірного слова (*жи́ла – жи́лавий, коро́ста – коро́стявий, сли́на – сли́нявий, гика́ти – гика́вий, гарка́ти – гарка́вий*).
4. Прикметники з суфіксом **-ов(ий)** мають **переважно** кореневий наголос (*бро́мовий, клубо́вий*), однак чимало прикметників мають наголошений суфікс (*виразко́вий, язико́вий*) або закінчення (*бинто́вий, горло́вий, кістко́вий, ліктьо́вий, нирко́вий, носо́вий, ребро́вий, рото́вий, фахо́вий*).
5. У двоскладових прикметників на **-к(ий)** наголошено **заввичай** закінчення (*вузький, легкий, тонкий*), однак у похідних прислівниках наголос переходить на корінь (*ву́зько, ле́гко, то́нко*).
6. Трискладові прикметники на **-н(ий)** переважно мають наголошений корінь (*втори́нний, тіле́сний*); у віддієслівних прикметників, однак, наголошене закінчення (*запальни́й, зтяжни́й*); натомість двоскладові наголошено по-різному (*ніжний, бі́дний; нудни́й, пі́тний*).
7. Префіксально-суфіксальні прикметники мають різний наголос: *міжребéрний, міжгала́зузе́вий, міжвидо́вий; надбрéвний, надщелéпний, надло́бко́вий, надчере́вний; передсерце́вий, передшлунко́вий; підшкі́рний, під'язико́вий*.

Особливості дієслівного наголошування

1. Форми інфінітива дієслів із суфіксами **-а-**, **-ва-**, **-ува-** мають *переважно* наголос на суфіксі (*дозува́ти, кульга́ти, оперува́ти, трансплантува́ти*); хоча дієслова з суфіксом **-а-** можуть мати й кореневий наголос (*гладіша́ти, різати́*). **Зазвичай** суфіксальний наголос мають дієслова з суфіксом **-і-**: *мертвіти́, ревіти́, синіти́, сопіти́*. У дієслів з основою на **-и-** наголошено *переважно* корінь: *ко́рчити, я́трити*; деякі з таких дієслів мають наголошений суфікс: *брудні́ти, воруши́ти, дражни́ти*.
2. Дієслова з **-ну-** можуть мати кореневий і суфіксальний наголос: *блі́днути, слі́пнути, ху́днути*, але *мазну́ти, черпну́ти*.
3. У багатьох дієслів наголос рухомий: *гно́їти – гною́, коло́ти – ко́ле, ме́рти – мре́те, пи́ти – п'є́те*.
4. Дієприкметники та дієприслівники *переважно* зберігають наголос твірних дієслів: *ми́ти – мити́й, посла́бити – посла́блений*; інколи наголос переходить на попередній голосний основи: *загорну́ти – заго́рнений, коло́ти – ко́лотий, напну́ти – на́пнутий*.

Використана література

1. Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми). – К.: Радянська школа, 1947. – 56 с.
2. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові. – К.: Радянська школа, 1984. – 160 с.
3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.
4. Митр.Іларіон. Український літературний наголос.–Вінніпег, 1952. – 304 с.

Практичні завдання

1. Прокоментуйте вислів Івана Огієнка: «Наголос – це та ділянка літературної мови, яку кожний інтелігент мусить знати якнайкраще, бо власне з наголосу відразу пізнаємо ступінь його знання своєї літературної мови». Поміркуйте над проблемою нормативного наголошування в сучасному українськомовному суспільстві.

2. Поставте наголос у поданих словах відповідно до акцентуаційних норм. Правильність наголошування перевірте у словнику.

а) бавовняний, барвник, більмо, болиголов, ваги, вбирний, виділення, видужний, випадок, відварний, відсотковий, вказівний, восьмиразовий, двійня, добуток, довідник, договір, догмат, експертний, жировий, зшивний, каталог, каучук, квартал, кільцевий, кропива, мірний, недопалок, недугувати, окіст, особина, пасмо, перепустка, перетерпіти, просвіт, симетрія, фармація, черпати, цемент, центнер.

б) альвеола, амнезія, анамнез, анемофілія, антропометрія, афазія, бактерійний, бородавка, бюлетень, віспаний, ензоотія, заїкуватий, залоза, заражений, зневоднити, зуболікарський, істерія, кишковий, коклюш, крижі, кровоспинний, кульшовий, медикамент, меніск, наріст, невралгія, ніздря, ознака, пандемія, параліч, пахва, печія, піхва, пульсометр, розлад, сім'яник, спина,стегновий, цинга, шкірний.

в) абулія, адсорбент, адсорбер, алкоголь, анатом, апоплексія, атрофія, віспина, гнійний, епілепсія, жила, зародок, незаразити, ідіотія, кистьовий, кишка, кіста, краніометр, кровоточити, логопедія, мозковий, мозолистий, невропатія, незайманий, некролог, непроникний, німота, підсліпуватий, покрив, пульсовий, реберний, сітчастий, сечовина, сироватка, сифілітичка, скроневиий, флюорографія, черевний, шавлія, щипці.

3. Запишіть медичні терміни по-українськи, поставивши наголос.

Аллопатія, анизометрія, аритмія, асиметрія, біометрія, біопсія, дифузионний, ізомерія, інвазія, іпохондрія, ішемія, ішиас, ишурия, йодометрія, капіляриметр, міалгія, мизантропія, міопатія, педіатрія, поліспермія, психометрія.

4. Прокоментуйте розрізняльну функцію наголосу в поданих словах.

Наприклад, типóвий (характерний) – типóвий (зразковий, стандартний).
Бубон – бубóн, вугрóвий – вугрови́й, глáдкий – гладкі́й, запáльний – запальни́й, мокрóта – мокротá, ліка́рський – ліка́рський, лупá – лупа, порá – порá, прóстріл – прострі́л, рефлéкторний – рефлeктóрний, сéнсорний – сенсо́рний, сполу́чний – сполучни́й, тра́вник – травни́к, цілити – цілити.

Український наголос, як він відбивається в діалектах і в літературній мові, не являє собою чогось абсолютного усталеного. Заховуючи в основному щодо місця наголошення особливості слов'янських говірок східнослов'янського типу, українська мова, часто разом із білоруською, виявляє певні індивідуальні риси, розвинені нею в її пізнішому житті. Певна кількість цих рис, виниклих під тими або іншими аналогічними впливами, по-різному виявляється в окремих діалектах і говірках, і, оскільки останні в практиці мовлення і окремих носіїв української мови не бувають цілком замкнені, наслідком цього є нерідке вагання між можливостями вжити паралельні наголоси. До певної міри не вільна від таких вагань і літературна мова, носії якої часто й густо ще живо почувають свій мовний зв'язок з рідними говірками і в яких загальні тенденції літературної мови до певної усталеності раз у раз перебиваються навичками винесеними з місць народження і т.ін.

Леонід Булаховський. Український літературний наголос. К., 1947, С. 3.

